

[illegible]

Ստանց համար՝ կրակն սովորաբար թե՛ ժամանակոր հայրենիք չունին, Ուսպե՛հ հայրենիք չունե՛ն այս Սորբենթացին, որուն գրական փառացը կը մասնակցե՛ր այսօր մարդկութիւնն անխորի, որ իսկ մեր դարը, և աշխարհը՝ բոլոր հայրենիքը, և որուն դիւցազնական տաղերուն մէջ ո՛րչափ ալ անխնայակ մնացած ենք, իրաւամբ միծափոյ տեղիք ունենը՝ Հեղինակն անբար գտնուած է և կամ տգէտ մնացած, Գոնէ հայ կը նշոյ՝ մը կը կորագրանօք հոն պարտել մութնը՝ դէմ թիւնին, որ արտասոված որ հարձօք վերաւորելը, հոգեմբանքերու մէջ շրջելով՝ թիւնն սիւսեակկալ կ'արժեքէր իր փոթթի՛ն, պարտա՛ յիշեանց չուր կուտայ, նոթի նուաղորն ցամաքած ստիւնքին կամ կը կը բան, և միւսուն մարմն ապրելու իր փակէ՛ Դարձեալ՝ զինեակից զմեր արիւսակոյ լեռնական մը, որ իր երկաթի թիկունքն ապառաժաժնէր որուն տուած՝ յրիտանէից Գտնուոյն համար կը մարտնէ՛ն այն բուռն զօրութեանց դէմ, որոց չափուտօր տեղի տուաւ իր համարախնայական ուժերովը՝ ինչ, Բայց և այնպէս, ինչ որ ալ ըլլայ, թո՛ղ Փորագրայի բանտարկեալն իր դիւցազանց դափնին պէճնէ, մննք դիւտելու որ հայց շարուած են աննմէ մեր անդաւաճանաց ցորենով, շուր արգելադէմ են մեր աղբերաց աղուտներէն, և իբրեւ երախտաւ որ վեհանձնութեամբ կը մոռնանք ասորը .

Ուսպե՛հ մտածելով ուրեմն, հոն ըլլա՛նք կամ ոչ, հաճութեամբ ստիւի կը նայինք իր դիւցազանց, թո՛ղ որ գործն արդէն իսկ մարդկիկէն մտաց հրաշա կերտներէն է, և քերթիցն թերեւ միակ յիշէր իր քաղաք մէջ՝ ընդ որ կը զարմանայ Պալլոն .

Հատուե՛ն նորա՝ հրշայկին դարձ յայտատուս, որ ի հասէ .

Մինչ քո անուն , Արփոնսոս, ի մտացե՛նք մտանք ,

Ով դու հանուցը յայտնակն երգանայից դպրուց նոր,

Բիւրեք ըվւորց գաս ամ յամ , այդ որտե՛ն ծով մարդկութեան

Վերնեթացի՛ եւ զիջի՛ եւ ի իւրան անդադուց .

Համարէն ոչ գրացե՛ն միւրք մի հաստար քոց միտայ .

Գու՛մարելով հասաղայթք թէ՛ զուժարկն ամէն ցիր ,

Ոչ բուռեցե՛ն սյրեգակն իր գործն լուսմարի .

Սորբենթացին մեծ հանճարներու հակադրաբար ամեն տառապանաց հետ կը կցորդէ՛ այնպիսի մասնաւորութիւններ են, որ իրաւամբ զատման կը պատճառեն, մերթադրայի արժեքաց մէջ, ուր ամեն ինչ աճուէն պարտաստ կ'ընծայուէր իրեն, կը տարտալայ յանկարծ այն մեծարանքները՝ խորս տալ, զերծանել այն «բըլ-նըլնէ, անկախ ապրել, այս կ'ըլլայ իր բուռն տենչանքն եւ իբրակ չառ դուրսէն իր փայլմամբ և չքով շաշնէն այն արթի բնաւորութիւն որ կ'ընէր «պրտուց կուգու՛, ոչ ծաղիկ՝ vorrei fruttare non fiori» . բնակչութեամբ չէր կրկնէր իշխանազանց ապարանից մէջ հակալուծեանք դառնալ այն պէն, որ անմահութեւն ի բուռն եւ ուրե՛ . . . Ով անկախութիւն բարուց, արդեօք երբ պիտի արեւացեան մեր վանկոտ խոտորներն ու գրեթեմբ .

Մեր Խորենացիներ ետքը՝ եթէ կայ հեղինակ իր որ աչքեա արցունքը հասնած էր իր յիշատական, ոչ հոնեի կ'ուր ապրեն, ոչ աննայ Մանտուացւոյն չքաւորութիւն և ոչ Ոսանիէն Միկունի կուրութիւնն, այլ Թասուէ՛ր դաժն է, այս տարաբանութն Սորբենթացին, Դուրեքներու հետ կենակցութիւնն մեծ համբաւ, որ յառաջ քան զինքն կը կանխէր փայլելի արագութեամբ մեծարանք և չուր մեծամեծաց կողմանէ, հակառակէն ըլլալով՝ արքատութիւն, չքաւորութիւնն այն ատիւրճանի, զոր կարելի չէ սահմանել, Փաւրից գտնուած ատեն՝ տարբերակ աղբայանք դառապարտաւ որ կ'անկալանէ կիլիշէն, այլ անկարող կը դուրսնուէ չառ փէիք կանխեթի նշոյլ հանելով, Ժամանակակից յիշատակներէն կ'անաճարկ թէ Թասու այնչեան անտանիկ չքաւորութեան մը կը մատնուի որ կ'սխալուի, եթեմեակ այս պարբերու համար, մէկ դանկ փոխ ինչոյրիկ իր բարեկամներն մէկէն, Գեղեթիկ տալ որ կը յօրենէ աղբերակակ բանիւք ինչեթիք իր կատունն որ գիշերները փոխ տալ իրեն այսպ լոյսն սարքինե՛ն մոմ մը քնելու չափ կարողութիւն իսկ իսկ ունեցած . Ստանց վրաս եւեցուոր յիշմանով բանտարկութիւնն զնտանք մէկ, ուսկից մուռն ուրեք ներկու և պատարագին, ըստ իր շերմեւանքն հաւատոց, ներեկայ գտնուելու յորտուտութիւնն ունէր, և ա՛հա Թասուի տառապանացը վրայ գաղափար կը կուտանար .

Ին սակայն՝ օրերը կ'անցնին, տարբերքը կը սահնէ, Ժամանակին հետ կ'փոխուէ չառ ինչ, Սորբենթացւոյն գիշերքուած յոյեակն կ'ըրբէր զեմանդն, ամբթոյ զգացումը կը խլրուէ, օգնական ձևերն կ'երկարակ մանկուտ և դրամական նուէրներ կը մատուցուին Բայց զուր . ամեն ինչ լրացած էր արդէն, խուռացեալ մարդերու տակ նուա

գործ էր կենդանութեան հուրը. արարած թոյն ազդեց և մտաւորական բուռն ցնցմունք՝ որ այնքան խոշորանալով էր զինքը, բայց արարած էին իր բոլոր հոգեկան և մարմնաւոր կարողութիւններն իր երկու կայարկութիւնէն ալ ևս վառվառն նեւեր թօթափելու ոյժը կը բուռնէր։ . . .

Իտալացիներ, բարոյց եւ մտաց ապականութեան մէջ, ուր գործած էր իր կայարկութիւնէն ետքը, կը պահել ինքնավիր իր հնոց անուանութեան յնչաւորները, կը հաւատար որ իր երակացը մէջ կենդանի արիւն կ'եւալ, եւ կ'աւարտու անուշոր միշտ այտորեղի կը հնչէր իւր անանկացը ցնցողներուն ու զիջարեւտեալ սեղը կը յայդգէ կենդանիլան ապտուութեան, հանձարներու կրակը դարձեւոյնեւ համար՝ նորաւոր պատուներ կը սահմանուէր. կապտաւոր, կապտոյ՜ն՝ ուր երբեմն յայտնական զէնքեր կը պտակուէին, թերթեղաց բոլորաւոր ճակտոյն ուր պայտնները կ'ըլտէր. հոն պտակուէաւ քանաստեղծութեան դափնեաւ փեթարաւ յայտնական փառք։

Փեթարապալէն ետքը երկու հարիւր տարի անցանէր, յորմէ հետեւ ոչ որ յայտնական դուրս ելաւ կապտոյնէն պտակը ճակտոյն վրայ, Այլդ բերթոյն պտակին նման յաղթանակ մը կը սահմանուէր Սորբերեւոյնգոյն՝ նոր փառք արժարձել անոր օրտին կենաց մարած սերն ու թնրած զգացումը։ Թատոյ՜ որ կ'անդէր ծիփաւորներէ ծծեւած ճանդերձելոյս միայն կը նայէր, մտքեղն սիւղեղան կապտոյնը պտակը ըսելով. . . .

Այլդ պտակը դոր ճակտին պարտաւոր էր կուգէր, չիրմիս դարձարեւոր պահեցէք, Այլդ չափոր մեծարանք ոչ դարձոր վատաւորյոյ եւ ոչ իսկ պատուաւոր միջոց կենալ յաւերած մը ընդմանանդ որ փեթարապալէն նշխարեւ կենաց վերջին աւուրց թոյնը եղաւ. . . . Թատոյ՜ որ արդէն իսկ տարաւացած էր մարմնով ու մտքը, զիջաւ կարծրաց բազմաթիւանմէ աղայնանացը. կարտակայ մը հետ երեկայացաւ քաւին, որ քաւա փաղաքակալ ըսնիւր։ Պիտի պատուէք այն դափնին, որով պատուուեցան ցայտը զինքը կողո՛ ճականները. . . . Սկան արնուհետեւ մեծամեծ պատրաստութիւնք եւ ոգեւորութիւն թերեւս սքեղ այնու մեծ նախախտիւր մը, որ բովանդակ իտալոյն ճակտին անշնչելի աղտոգորութիւն մըն էր։

Այս հանդերձանաց լուրը բերթոյն տակնը կը հասնէ. . . այս անգամ արնալիս բուռն կ'զգայ, որ տասնեկոյս որ հաղիկ անցած ծաւրը կը ցնդէ, չունչը կ'ապաւիւ և կ'անքը կը մարկ. . . . Կապտոյնը բարձանց միայն պարտաւորաւոր ծաւրին վրայ գերեզմանին վրայ կը գրուի իբրեւ արգաղիւր նուէր, և ցնծութեան համար պարտաւորաւոր հոգին կը սգան արտասուօր։

Անոր տողերով Թատոյ՜ ի լոյս դրձերդայ և զգիտաւ և ըզգիտէ սիրոյն յերկրով ու քաւ. . . .

Յերթոյն ապեւոր ըզյոյթութիւնըն պրտակ, Սաւել ՚Ի յայտն անդ մուտայ. . . .

Ահա այսպիսի տառապանաց և կուրքան մեծարանք մէջ համաւաւ կալիւսեան արժանաւոր սանի մը բերթոյնումն աւտուաւ որ այն հատուանն որուն թարգմանութիւնը տեսարը, Որչափ որ կարելի էր գուշակել թարգմանութեան համէն ու հոտէն, Միկեթարեւանի Արքիեպիսկոպիտին ծանօթը դիմը արքեպիսկոպի իր թուր, Աղգի մը մէջ ամեն անհատ անխտիր լեզուապաւ ըլլալու չէ, և կարելի էր ըլլալ. թարգմանութիւնը մեծ պակաս մը կը լեցնէ դրդարձեանց մէջ՝ օտարազգի կ'ըլկնակաց բերանը գնդով ազգային լեզու, Այսպէս ընտրհար մուրացկին, անչաւն Մանտաւալուն և Անգլիական կուրքին կըրկնակին թարգմանութիւններն ետքը Թատոյն բացաղապարթիւնը մեծ պակաս մըն անշուշտ, զոր լեցնել կարելի է թարգմանելով և զայն Այդպիսի թարգմանութեանը մը կարող է ձեռնամուկ ըլլալ դիմելէն այն միտքանութեան, որ Թատոյն հայրենի աշխարհին հոյդ կը խնդ. . . . իւր աւելին ունի այն ծովին զօր հարկին ծոցով թմանալ չուր ի պարորը ալիք ծանծաղ. . . . գլխուն վեհուն ունի խոտալանալ ինձ եւ դարձրթ երկրին, ապաւ է հոգեկան և մտաւոր ճնշումներէ, կ'ապրի մեկուսի ի դժուրդմանց, ազգային հին և նոր յիշատակաց, ձեռնադրոց եւ ուրախակներու աւելին կը նստի երկնիցած ոգւով, հոգի ունի, սիրտ ունի, հանձնար հոգի, քնար ունի և հոգեւորական ետքը քաւիւր. . . . այս, նա միայն կարող է, Ձը մուռնակ և զմանակ, հայրեն իտալոյն վերջին բերթոյնաց, որ նոյնպէս անթարգմանելի կը մնայ, Սուգան զգիւնեւմ թէ ըսն մը կը պակասի՜ արքեպիսկոպի տառաւորներու թարգմանութեան մէջ. բանաստեղծութեան մէջ ճաշակ ընկող չընրէր է հասկնալ ինչ որ միայն ակամօյն կը հնչէ. . . . շատ անգամ քաւ մ'է, չկրնայ չէն, աներեւոյթ չունչ թուէ, որ մ'անցին տողերուն վրայէն և այն բաւուր, այն չէնոր, այն չունչն ի զուր կը փնտտէ մարդ երբեմն։

ճարտարագիտ. թարգմանութեանց մշակութ. և իւր ժողովրդայնաբ. թարգմանութեան արտեստիւն ու գործածած լեզուին ճշխութեանը կամ իրաւիկութեանը վրայ անհատարարութեանը կը դիմէ ընդարձակ հոն միտումներ. համար այն ինքնաբերական որ զինքն ալ ողորդ և ինքնիմէ ծնող տաւանն որ դաւանն արտին դարձնողն ու լուսնորդ և զգոյշն համար վէճ . . . Այս գիտարարութիւնը միջարձակ գրութեանց մէջ և հաստատար պէտք չեն մարտնչող հմտութեան և կրողի հետ: Այս՝ ամենայն իրօք, և ահա այս պատճառով թարգմանութիւնը շնորհալի կարգէ էր յսկզբան և այսօր հոգեկան մեծ և զարմանալի արուեստ մը՝ զոր ճշուրդը բերելու համար պէտք է ի բնէ ունենալ իրեն անբաժնիչ պայման, ընդունակութիւն, երկրամակալ աշխատութիւն, բոլորին բազդատուութեան երկայն փամբը, քան չանալու կարողութիւն, հմտութեան ուրիշ ուրիշ ընդգրկել թերութիւնները իր նշարները չափ կողով, իսկ առանց այս պայմաններուն, մէկ օր առաջ ունիչ, հետեւեալ օրը դրէր ու թափէ մանչի, յոյսարեալն, մրցում, խեղճ՝ այսօր հետաքննալ ակնարկութեան հանդիպելով, վաղիւ ընծաւորի են դրականութեան առեւել. ինքն այս երկբայելուն չափ տկաւարակու ըլլալու չէ մարդ. իսկ ինչ հակառակն՝ ինչ հին լեզուի վաղը պետ դրէր ըր, ճարտարագիտ. թարգմանիչ մը որ անշուշտ իր թարգմանած թարգրել հոգեկան կարողութեան և մտաւ որ զարգայանան անմասնաւոր ըլլալու չէ. դիւրութեամբ կրնալ առաւելուր կոխել մեծամեծ խոյրդոտներ, վերջապէ՛ս թարգմանելու դասանութեանը պէտք է ըլլալ. Վարդու առեւալ որ ինչ գիտելիքին է և քանչեւի ի իւրեւր միտու, յաղ լեզու հանելու ոչ գտնող տղայ չընալ կը պարարտաց յանձնել երեւցցցանք, ոչ դիտու ի թարգմանութեան յանցանք, եթէ յաղըքն եւ ի բաւարարուն ընտարութեան՝ Այս դասանութեան հետ պէտք է կցորդել գորութիւն. Եթէ՛ն չըր մեկ յայտ ապաւն ի թշուառութեան աստիւ լինելով, և ոչ իսկ յանձն առնալը միակ ի թարգմանութեան, թո՛ղ թէ ե ի յոյ պատ ընծաւոր, եւ յոյն մեր յայտ ապաւանակ իւր զի ղուարարութիւն իւր թո՛ն և գերազանց ճարտարութեան յորինութեան ինքնին բաւականութիւն կարողութիւն զիտու և զիտու, որպէս եւ ամենայն իսկ այսպիսի ընտարանք ընտելող հնոցն ճարտարաց, եթէ միայն ողջ ազգին հաստատութեամբ ի մեր լեզու:»

Ինչ է այս հաստատարութիւնը, բաւերու անդէպ կուտարութիւն, իմաստէն արտուող խոսողութիւն, հեռաւորութիւնը — Հաստատարութեան իմա ինչ ոչ զվեր ի վերու իմաստիցն եւեթ, թէ եւ առանց անդէպ յաւելարարու և պակասութեան, ալ և զկատարող ճշդութեան եւ անթերի ճշդութեան մտացն, զերբութեան և պարզութեան մեծակեալ իմաստեան և ազգական, եւ զվսմանութեան եւ պերճութեան՝ զուգահեռութեան եւ հոյսութեան տաղիցն ըստ համեմատի ընալը, որպէս զի ամենայն այդ-որեւ լիցի հանել զոպագ կը պարարտաց ընալը եւ ոչ թէ թարգմանիչն զիւր:»

Այս տողերուն մէջ ուսանելի շատ բան կայ. այսօր ոչինչ, վաղիւ թարգմանիչ ու գրիչ ըլլալու դիւրութիւնը չալ, Բայց Թառաղ թարգմանիչն այդպիսի թէթեւ մէջը չըրելէ, հատուածեալ թարգմանութեան մէջ արդէն իսկ ակնեւոր կը տեսնուի ոչ սակաւ հրմտութիւն և ճարտարութիւն, Հարադատութիւն, հապակ եւ փափկութիւն իրեղար կը գրելին, Թէ եւ չգիտեմ թէ ընդգրկել ինչպէս կրնալ համեմատի, բայց գաղղիական լաւ թարգմանութեան ըր հետ համեմատելով կրնամ աներկիւղ դիտու որ մեծ առաւելութիւն կայ հալ թարգմանութեան մէջ, Ամեն բան, բանաստեղծական, ճարտարաբանական, բաւերու վերլուծական շարքովն բովող գիտատարութիւնն որ արդի լեզուաց մէկ սահմանական նկարագրելի է՝ գաղղիական ո՛ր և է թարգմանութիւն հարադար զրուածի մը կը փոխանակէ, որպէս ալ թարգմանիչն իւր բոլոր ուժովը մարտնչել. շատ տող հարադարկ խօսակցութեան է. իսկ հալ թարգմանութեան մէջ հաստատարութեան հետ բանաստեղծական լեզու, չալ, յանգ, և հին դիւզադանց յանգըղնութեան արժանաւոր որ յանդուրեւարտութիւններ, փափուկ տողեր միշտ գրելի վերջու կը հասցուցանեն դեմ, Այսպէս, եթէ ընդգրկել ոչ զուգահեռակ, ալ թարգմանութիւններէ գերազանց թարգմանութիւն մը պիտի ունենանք. միայն թէ փափագելն է արժա՛մ որ հասնայ այս պատիւնն ընէ մեր մասնաւոր գրութեան, Եթէ յանդերձ մասին դիտողութիւն մը կամ թէ հնչյուն բանմ փափագ մ'ունիմ, այս է որ կը ցնանք ամալ յաւեւն որ բաւերու միկնունդ Ժամանակը, անուանց միկնուն հնոգութունը, և անտարբոր ամանցմունք անկանչ չհրնչն մերթ մը մը մը: ՀՐԱՆԷ

27 սեպտ. 1887, Իւսկիւրտար.

12 = 4520x, 011011x, 411111x, 011111x.